

IDŐBELI VISZONYOK KIFEJEZÉSE AZ OROSZ ÉS A MAGYAR IGEI SZÓSZERKEZETEK BEN

KOC SIS KÁ R O L Y

Az emberi tudat tudvalevően az objektív valóságnak nemcsak a jelenségeit (tárgy, tulajdonság, mennyiség, cselekvés stb.), hanem a jelenségek közötti összefüggéseket, viszonyokat is tükrözi. E viszonyokat nyelvünk többnyire nem lexikai, hanem grammatikai eszközökkel fejezi ki. Így válnak az objektív valóságnak tudatunkban tükröződő viszonyai a nyelvi kifejezésben grammatikai-szintaktikai viszonyokká.

A viszonyjelentésekkel és grammatikai kifejezőeszközökkel három helyen is foglalkoznak grammatikáink: 1. a szóformák és segédszavak használatáról szóló fejezetekben, 2. a szószervezetek tanában és 3. a mondatannak a mondatrészekről és az összetett mondatok tagmondatairól szóló fejezeteiben.

Az 1. és 2. rész a grammatikai kifejezőeszközök jelentéskörét tárgyalja, pl. azt, hogy mi mindent fejez ki a magyar birtokos jelző ragos alak vagy az oroszban a neki megfelelő genitívus. Az orosz grammatikák e fejezetei az orosz nyelv oktatásában a kommunikatív tevékenység passzív (receptív) formáinak elsajátításához adják meg a szükséges ismeret-alapot: a hallás utáni megértés, a szintetikus vagy csendes olvasás, az anyanyelvre való fordítás készségeinek kialakításában van nagy szerepük. — A mondatannak a viszonyjelentések alapján csoportosítja az anyagot, s így az aktív beszédtevékenységi fajták (a hangos beszéd, az írásbeli fogalmazás, valamint az orosz nyelvre való fordítások) készségeinek kialakításához szükséges alapot volna hivatva biztosítani. A kétféle ismeret-alapra és az ismeretek automatizálása útján kialakított készségekre támaszkodhatnák azután — többek között — az intuitív (kombináló) beszéd képességeinek kifejlesztése.

Felsőoktatási orosz grammatikáinknak a fordításos módszer uralmának idejéből megőrzött hagyománya, hogy az orosz forrásokat követve kellő részletességgel és mélységgel tárgyalják a grammatikai formák és segédszavak jelentéskörét, ugyanakkor viszonylag mostohán kezelik az egyes viszonyjelentések árnyalati különbségeit és azok kifejezésének módját. Ennek igazolására elég a lapszámokra hivatkoznom. Az egyetemi jegyzet [13] az esettanra, az előljárókra és a szószervezetekre összesen 78 lapot fordít, míg a bővítményekre mindössze 16-ot. Hasonló az arány

a főiskolai jegyzetben is [14] (286:60, de ebben a 60-ban benne van a jelzőkkel foglalkozó 23 lap is).

Márpedig a hangos beszéd képességeinek kialakításához éppen a kifejezendő viszony és a kifejezésére szolgáló nyelvi eszköz közötti kapcsolat megteremtése és automatizálása szükséges. Amennyire fontos a hallás utáni megértéshez egy-egy kifejezőeszköz jelentéskörének ismerete, legalább oly fontos a hangos beszédnél a viszonyjelentés-árnyalatok és kifejezőeszközök közötti kapcsolat. Sőt: receptív beszédtevékenység közben nagy segítségünkre van a szituáció és a szövegösszefüggés. Mindkettő segít kitalálni az elhangzott vagy olvasott formának a gondolatba beillő jelentését. Ezzel szemben aktív beszédtevékenység közben a gondolat öltözik nyelvi burokkba. Itt a gondolat, a viszonyjelentés-árnyalat megfelelő kifejezési formáját, a kifejezőeszközt kell megállapítani. Tehát mindaddig, amíg a viszonyjelentés és kifejezőeszközének kapcsolata nem automatizálódik, ezen az oldalon van szükség bővebb, mélyebb, határozottabb és szilárdabb ismeretekre.

Ezek az elgondolások vezettek arra, hogy megkíséreljem a viszonyjelentések egy csoportjában, az időviszonyok területén magyar anyanyelvűek számára végezni el az orosz és magyar kifejezőeszközök rendszerezését. Munkámban gyakorlati, illetőleg módszertani célok vezetnek. Ennek megfelelően az anyagot — a teljesség igénye nélkül — az időviszonyok típusai szerint csoportosítom, és azt vizsgálom, hogy ugyanazt a gondolati elemet (a tudatban tükröződő időbeli viszonyt) milyen eszközökkel fejezi ki az orosz és a magyar nyelv. S így munkám egybevetés jellegű is.

Időbeli viszony lehetséges 1. a beszéd mozzanata és a szóban forgó cselekvés, állapot, lét, történés, tulajdonság megjelenése stb. (a továbbiakban: cselekvés) között, 2. két cselekvés között, 3. a szóban forgó cselekvés és egy meghatározott időpont, időszak vagy valamely időben lefolyó jelenség között (pl. kapitalizmus, szocializmus; valamely személy, akinek életében megy végbe a cselekvés).

Az időbeli viszonyok első csoportját az igék időalakjaival fejezik ki a nyelvek (jelen, múlt, jövő). A második csoportba az egy-, elő- és utóidejűség viszonyjelentései tartoznak: kifejezőeszközök az igék idő-, esetleg aspektusalakjai.

Az időbeli viszonyok harmadik csoportjának kifejezésére a következő eszközök szolgálnak:

<i>az orosz nyelvben</i>	<i>a magyar nyelvben</i>
	1. <i>határozószó</i>
теперь, завтра	<i>most, holnap</i>
	2. <i>határozói igenév</i>
Встав с постели, А. раскрыл окно (Тург.)	<i>Rám gondol, szántván, a paraszt. (Illyés)</i>
3. <i>főnév puszta esete</i>	3. <i>főnév ragtalan alakja</i>
Он работал целый день.	<i>Egész nap dolgozott.</i>

4. főnév előljárós függő esete	4. főnév ragos, ill. névutós alakja
Вечером в 6 часов посету тебя.	<i>Este hatkor meglátogatlak.</i>
С весны я живу здесь.	<i>Tavaszi óta itt élek.</i>

5. állandósult frazeológiai kifejezések

от зари до зари	<i>látástól vakulásig</i>
-----------------	---------------------------

6. időhatározói mellékmondat

Лишь только я с крутых высот спустился, свежесть горных вод повеяла мне навстречу (Иерм.)	<i>... ekképp szólott, miután hörpinte (A. J.)</i>
---	--

A felsorolt kifejezőeszközök közül az 1., 2., 5. és 6-kal itt most nem foglalkozom. Az 1. és 5-kel azért nem, mert lexikai jelentésük fejezi ki az időbeli viszonyt. Ami a határozói igeneveket illeti, a magyar *-va, -ve* képzős határozói igenév csak igen ritkán használatos időviszony kifejezésére, a *-ván, -vén* képzős pedig egyaránt fejezhet ki előidejűséget is, utóidejűséget is; az orosz határozói igenevek időbeli viszonyjelentését megszabja aspektusformájuk, amennyiben a folyamatos szemléletű alakból képzett határozói igenév mindig egyidejűséget, a befejezett szemléletűből képzett pedig mindig előidejűséget fejez ki. Viszont az időhatározói mellékmondatokkal kifejezhető időbeli viszonyokat és kifejezésük módját tudományos alapossággal rendszerezték Dr. Bihari József és Sütő József Az Egri Tanárképző Főiskola Füzeteiben nemrég megjelent értekezésükben [11].

Vizsgálatom és rendszerező munkám ilyenformán a főnév esetalakjaival és viszonzókkal (előljáróval — névutóval) kifejezett időviszonyokra szorítkozik, vagyis szintaktikai kifejezéssel élve azokra az igei szószervezetekre, amelyeknek alárendelt tagja (főnév) a cselekvés időbeli viszonyait fejezi ki.*

* Szándékosan mellőzöm az „időhatározó” terminust. Ezt két okból teszem. a) Az időhatározó fogalma nem öleli fel mindazokat a szószervezeteket, amelyekben az alárendelt tag időviszonyt fejez ki. Az oroszban ti. a főnévi szószervezetek alárendelt tagja mondattanilag többnyire jelző. Pl.: *az 1812. évi honvédő háború — отечественная война в 1812-ом году.* b) A legtöbb grammatika (véleményem szerint helyesen) különválasztja az időhatározót (*mióta? mikor? meddig? mikorra?*) és az időmennyiséget kifejező mértékhatározót (*mennyi ideig? mennyi idő alatt? mennyi idővel előbb vagy később?*).

Mindkét határozó típus időviszonyt fejez ki, csak míg az időhatározó dátumszerűen megállapítható módon határozza meg a cselekvés kezdőpontjának, folyamatának vagy végpontjának idejét, addig a mértékhatározónál ilyen dátumszerű körülírás vagy helyettesítés nem lehetséges. Pl. *Gyermekkorom óta* kedves szótárazásom a képek nézegetése = 4—6 éves korom óta = 1940—42. óta. Viszont: az ilyen mondatokból: *Ezt a feladatot megoldom 3 óra alatt — A múlt hónapban 3 napig beteg voltam* stb. csak a cselekvésre fordított időnek, illetőleg az állapot időtartamának a mennyisége állapítható meg, de az nem, hogy mikor, melyik 3 óra alatt folyik majd le a cselekvés, illetőleg melyik 3 napon át tartott az állapot.

I. A főnévvel kapcsolt igei szó szerkezetekben időbeli viszony kifejezésére használatos eszközök

1. Eredetileg tér- vagy más viszonyt jelölő eszközök, amelyek idők folyamán alkalmasak lettek időbeli viszony kifejezésére is:

<i>Magyar ny.</i>	<i>Orosz ny.</i>	<i>Magyar ny.</i>	<i>Orosz ny.</i>
-ból, ből	из + gen.		в + acc.
-ról, -ről	с + gen.	-ra, -re	на + acc.
-tól, -től	от + gen.	-hoz, -hez, -höz	к + dat.
-ban, -ben	в + praep.	felé	"
-on, -en, -ön	на + praep.	-ig	до + gen.
-nál, -nél	при + praep.		по + acc.
	около + gen.	-val, -vel	с + instr.
alatt	под + acc.		на + acc.
után	за + instr.	át, keresztül	через + acc.
előtt	перед + instr.	közben (közepén)	среди + gen.
között	между + instr.		

2. Csak időmeghatározásra szolgáló eszközök:

-kor	múlva	после + gen.
-nta, -nte	-tól, -től fogva	
-nként	-tól, -től kezdve	
óta	közben	

3. A névutói — előljárói szerepben újabban meggyökeresedett vagy átmeneti jellegű szavak, szóformák:

folyamán	в течение + gen.	körül	спустя + acc.
során	в продолжение + gen.	belül	
alkalmával	в протяжении + gen.	hosszat	
táján		utánig	
tájt		utánra	

II. Az időviszonyok kifejezésére szolgáló eszközök és funkcióik rendszerezésének és az orosz—magyar kifejezőeszközök egybevetésének nehézségei

Az időviszonyok nyelvi kifejezése mindkét nyelvben legalább olyan bonyolult probléma, mint a térviszonyoké. A térviszonyok és kifejezőeszközeik rendszerét bonyolulttá teszi a) az irányhármasság (honnan?; hol?; hová?), b) a kül- és belviszony (-ban, -ben; -n, -on, -en, -ön; -nál, -nél) és c) a három dimenzió (alatt — felett; előtt — mögött; mellett)

kifejezőeszköznek sok-sok kereszteződése. Pl. a bel- és külviszonyt kifejező eszközöknek megvan az a sajátságuk, hogy hordozhatnak eredeti jelentésüktől eltérő jelentést is: a belviszonyt kifejező eszköz jelölhet külviszonyt is és megfordítva. Pl.: Egerben — Miskolcon [10].

Az időviszonyok rendszere annyiban egyszerűbb, hogy az időnek csak egy kiterjedése van: a cselekvés a kezdőponttól lineárisan halad a végpontjáig. Ebből következik, hogy a térbeli viszonyokra jellemző *irányhármasság* jellemzi az időbeli viszonyítást is, amennyiben az időmeghatározások vagy a cselekvésnek kezdőpontjára (*mióta?; mikortól fogva?*), vagy időpontjára, illetőleg időtartamára (*mikor?*), vagy pedig végpontjára (*meddig?; mikorra?*) mutatnak. Az időviszonyok közé soroljuk a cselekvés időbeli mértékének meghatározását is (*mennyi ideig?; mennyi időre?; mennyivel valamely időpont előtt vagy után?* stb.).

A cselekvés mozgás jellegéből következik az időviszonyoknak egy más természetű sajátsága: az a viszony, amelyben a cselekvés a közelebbi meghatározására szolgáló időponttal, illetve időszakasszal van. A cselekvés végbemehet az időszakasz előtt, az időszakaszban és az időszakasz után, vagyis a cselekvés lehet az időszakaszhoz viszonyítva előidejű, egyidejű és utóidejű. Ez a magyarázata annak, hogy a *mikor?* kérdésre felelő időmeghatározások igen sok viszonyárnyalatot fejezhetnek ki. (Lásd a táblázatot a 203. lapon.)

Amint a felsorolásból kitűnik (I. fejezet), az időviszony kifejezésére szolgáló eszközök túlnyomó többsége eredetileg a térviszonyok meghatározásának volt eszköze és még ma is az. Ez a körülmény azonban csak látszólag könnyíti meg rendszerezésünket. A térviszonyt jelölő kifejezőeszközöknek fentebb említett sajátsága (a különféle kereszteződések) az időviszonyok jelölésében még tovább szélesedett, s a két nép szemléletének, gondolkodásmódjának megfelelően még mélyebb eltérésekhez vezetett Pl.:

Az *alatt* — под + instr. kifejezőeszközök térviszonyjelentésben általában szabályos megfelelést mutatnak. Csak éppen a „város” szó és a városnevek mellett jelenti az orosz под + instr. a „közvetlen közel”-t (a város alatt, még nincs bent, de már a kapu előtt van). Viszont időjelenítésben a magyar az *alatt* névutót a *közben, folyamán* névutókkal szinonim jelentésben használja, valamint a cselekvés végbemenésének időtartamát fejezi ki vele, míg az orosz a városnevekkel kifejezett térbeli viszony analógiájára azt fejezi ki a под + acc.-szal, hogy a cselekvés közvetlenül a főnévben megjelölt időpont vagy időszakasz előtt ment vagy meg végbe. Pl. *Kovácsné egész étkezés alatt egy árva szót sem szól.* — *Az ötéves tervet négy és fél év alatt teljesítettük.* — Что-то очень хорошее случилось ей под утро (Панова).

A *mögött, mögé* névutót a magyar nem alkalmazza időviszony jelölésére, mert e két névutó jelentéskörében bizonyára nem volt olyan árnyalat, amely ezt indokoltá tette volna. Viszont az oroszban a за стол — за столом térviszonyjelentések már közel állnak az étkezés fogalmához (az ebédhez, vacsorához). Ezek a fogalmak pedig időben lefolyó jelenségek, s időviszony jelölésére alkalmasak. Érthető, hogy a за стол, за сто-

ЛОМ analógiájára kialakult a за обедом, за обед időviszony jelölési mód [6]. — A magyarban analóg ezzel a jelenséggel a -nál, -nél rag jelentéskörének alakulása. Vö. *Nyári napnak alkonyulatánál — Megállék a kanyargó Tiszánál.* (Petőfi)

A fentebb vázolt jelentésalakulásoknak természetes következménye, hogy az időviszony jelölésére alkalmassá vált térviszonyt jelentő eszközök között viszonylag ritka a párhuzamos fejlődést mutató (между — között), gyakoribb a részben párhuzamos, részben eltérő fejlődés (в этом году — ebben az évben; в эти годы — ezekben az években), s talán leggyakoribb a jelentésfejlődés külön útja, pl. az orosz через a magyar *múlva* és *-nként*, *-nta*, *-nte* időjelölést vette fel, míg a *-n át*, *keresztül* időjelentését az oroszban többnyire a puszta acc. fejezi ki. — Ugyancsak a külön utak következménye mindkét nyelvben a homonimák, valamint a felcserélhető és fel nem cserélhető szinonimák nagy száma. A magyar *-val*, *-vel* rag egyidejűség mellett utóidejűséget is fejezhet ki: *Az alkonyal a szél már alig rezdült* (egyidejűség): *Nyugtával dicsérd a napot* (utóidejűség). — Az orosz в + acc. általában a cselekvés időpontjának meghatározására szolgál. Pl. Степан приехал в три часа. De jelölheti azt az időszakot is, amelyen belül bevégeződik a cselekvés: Степан сделал это в три часа. A cselekvés kezdőpontjának jelölésében fel nem cserélhető szinonimák a magyar *-ból*, *-ből*; *-ról*, *-ről*; *-tól*, *-től* ragos, az oroszban az от, из, с + gen. alakok.

További nehézséget jelent az időviszonyt kifejező eszközök rendszerezésében az időviszony meghatározására szolgáló főnév jelentése is. Az időviszony meghatározására szolgáló főnév ti. jelenthet időpontot vagy időszakaszt, időben lefolyó jelenséget, konkrét tárgyat, vagy pedig személyt.

Az időfogalmat jelentő főnevek az időviszony közvetlen meghatározására szolgálnak. Jelenthetnek a) pontos időszakaszt (másodperc, perc, óra, nap, hét, hónap, év, század, évezred); b) nem eléggé határozott időtartamot (tavasz, nyár, este, reggel stb.) és c) határozatlan időfogalmat (idő, múlt, jövő stb.). E főnevek segítségével az időviszony meghatározható pontosan és megközelítően (pl. *két órakor — két óra tájban — в два часа — часа в два.*)

Ha a főnév időben végbemenő eseményt, folyamatot, ténnyt jelent, akkor csak közvetve mutat a cselekvés idejére az adott eseménnyel, folyamattal, ténnyel való viszonyítás útján: pl. *utazás közben — a gyűlés előtt — előadás után*; по пути — перед собранием — после лекции.

Konkrét tárgyak nevét átvitt értelemben (metonimikusan) használjuk időviszony kifejezésére. Pl.: *Színház előtt beszólt a barátjához* — Перед театром он заходил к товарищу.

A főiskola után öt évig volt tanár — После педвуза он был учителем пять лет.

Időviszony kifejezhető személyt jelentő főnévvel is. Ilyenkor a főnév vagy életkori periódust jelent, vagy pedig azt a személyt jelöli, akinek a) életében, esetleg jelenlétében, b) akinek analóg cselekvése előtt vagy

után megy végbe a cselekvés. Pl.: *Tanúk jelenlétében beszélt erről* — Он говорил об этом при свидетелях. — *Társa után tért vissza* — Он вернулся после товарища.

*
**

A fentiek alapján táblázatban szemléltetem az igei szó szerkezetekben főnév segítségével kifejezhető időviszonyokat.

I. Mióta?

időpont v. időszakasz,	mint a kezdődés mozzanata
------------------------	---------------------------

II. Mikor?

A) ELŐIDEJŰSÉG

B) EGYIDEJŰSÉG

C) UTÓIDEJŰSÉG

1. amely előtt

időpont v. időszakasz

1. amelynek folyamán
2. amellyel párhuzamosan
3. amelyre kiterjed
6. b) amikorra kitűzik

1. amely után

1. amely előtt

1. *jelenség*, amellyel egyidőben

1. amely után

1. akinek analóg cselekvése előtt

1. *személy*, akinek életében v. jelenlétében

1. akinek analóg cselekvése után

2. amennyivel a beszéd előtt

időmennyiség,
4. amelynek határain belül

2. amennyivel a beszéd után

3. amennyivel a köv. szakasz előtt

3. amennyivel valami után

két időszakasz

5. amelyek között

6. a) mint a cs. tartama

□ idő-□ sza-□ ka-□ szok

— — — —

7. amelyekkel
párhuzamosan,

— — — —

amelyek után megy
végbe a cs. egy-egy
ismétlődő szakasza

8. az időpont vagy időszakhoz hozzávetőleges meghatározása

III. Meddig? Mikorra?

————→
amely felé tart

időpont vagy időszakasz

- a) ameddig tart,
- b) amikorra befejeződik a cselekvés.

III. Az időbeli kiindulópont meghatározása

A cselekvés időbeli kiindulópontját mindkét nyelv többnyire a viszony kiindulópontot jelölő kifejezőeszközeivel határozza meg: a magyar a *-tól, -től* ragos ablativusi alakokkal, a vele azonos funkciójú *-tól fogva, -tól kezdve* ragos-névutós szerkezetekkel és a *-ról, -ről* ragos delativusi alakokkal, az orosz pedig a nekik megfelelő *от + gen.*, illetőleg *с + gen.*-szal. — Az elativusi *-ból, -ből* ragos alak és a neki megfelelő *из + gen.* mindkét nyelvben csak igen ritkán fordul elő ebben a funkcióban.

Egyetlen speciális eszköz az időbeli kiindulópont jelölésére a magyar *óta* névutó. Azt fejezi ki, hogy a cselekvés a megjelölt időpontban kezdődött, és a beszéd mozzanatában, illetőleg a szóban forgó időpontban még tart vagy tartott. Ezt a jelentésárnyalatot az orosz vagy elhanyagolja, vagy pedig körülírással fejezi ki. Pl.: *Nem volt eső tavasz óta* — Не было дождя с весны.

A kifejezőeszközök viszonylagos azonossága mellett azonban lényeges különbség van a két nyelv között. A magyar főképp az ablativusi alakot használja az időbeli kiindulópont meghatározására. Pl.: *Cseléd volt, kicsi gyerekek korától (Darvas)* (vö. с самого детства); *Rozgonyi hajnaltól sűrűg elé s hátra (Arany J.)* (vö. с рассвета). — A delativusi alak a magyarban csak a *van, marad, ered* és hasonló igék mellett annak kifejezésére használatos, hogy az ilyen igékkel kifejezett cselekvés mikorra nyúlik vissza. Pl.: *Megette a vacsoráról maradt húst* — Он съел мясо, оставшееся от ужина. — *Tavalyról maradt egy-két tanítványa (Illyés)*. Az elativusi alak a magyarban csak igen ritkán fordul elő, s akkor is az eredetviszony erős árnyalatával. Pl.: *Ez az újság még a háború előtti időből való* — Эта газета еще осталась от предвоенного времени. [5].

Ezzel szemben az orosz főképpen a delativusi előljárót használja az

időbeli kiindulópont jelölésére. Pl.: С рассвета дул свежий ветер, но небо было безоблачно (vö. *hajnaltól*) — Наша старшая сестра вяжет с самого утра (А. Б.) (vö. *kora reggeltől*).

Az ablativusi előljáró (от + gen.) — melynek időbeli jelentése teljesen megegyezik a с + gen. jelentésével — ma már csak néhány, félig határozószós fordulatban maradt meg: от роду, год от году, день ото дня, от века.

(Az от + gen. és a с + gen. szerkezetek időbeli jelentésükre nézve szinonimák, de nem cserélhetők fel! Nem helyes tehát Я не был там от прошлого года-t mondani a с прошлого года kifejezés helyett.)

Az elativusi alak az oroszban is igen ritka. Pl.: Обычай идет из старины (Vö. Jobb időkből rossz szokása.) Inkább csak határozószókban maradt meg; ilyenek: истари, из году в год, измлада stb.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a cselekvés időbeli kezdőpontjának meghatározásában általában a magyar ablativusi alak és az orosz delativusi alak (с + gen.) felelnek meg egymásnak. Vonatkozik ez a magyar -tól fogva, -tól kezdve ragos-névutós szerkezetekre és orosz megfelelőjükre is (начиная с + gen.). Pl.: *mától fogva = mától kezdve* — начиная с сегодняшнего дня.

Mindkét nyelv ki tudja fejezni a cselekvés, történés, létezés kezdőpontját úgy is, hogy egyúttal rámutat az azóta eltelt időtartamra is. Ennek a kettőn időviszonynak kifejezőeszköze a magyarban a főnév ragtalan alakja egyes szám harmadik személyű birtokos személyranggal, az oroszban a főnév pusztá accusativusa. Pl.: *Még csak három napja vagyok a városban* — Я только три дня в городе. *A Tóth Rozália például már nyolcvan éve itt van (Mikszáth)* — Розалия Тот, например, здесь находится уже восемьдесят лет. [5].

IV. A folyamat időviszonyainak meghatározása (Mikor?)

Mint a II. fejezetben már említettem, a cselekvés a közelebbi meghatározásra szolgáló főnévben kifejezett időponthoz vagy időszakaszhoz viszonyítva lehet egy-, elő- és utóidejű. Ennek megfelelően a folyamat időviszonyainak árnyalataival és kifejezőeszközeikkel három fejezetben foglalkozunk: külön tárgyaljuk meg A) az egyidejűség, B) az előidejűség és C) az utóidejűség jelentésárnyalatait és kifejezésük eszközeit.

A) Egyidejűség

Az egyidejűség jelentésárnyalatai

A főnévben kifejezett időponttal vagy időszakasszal egyidőben végbe-menő cselekvés időviszonyai mind a jelentésárnyalatokra, mind a kifejezőeszközök gazdagságára nézve mindkét nyelvben igen változatos képet mutatnak.

Az időviszony típusát (és egyben kifejezőeszközét is) meghatározó legfontosabb tényezők: a) a cselekvés jellege, b) az időviszony meghatározására szolgáló főnév jelentése, illetőleg az időviszonyt meghatározó

főnevek száma, c) a cselekvés és a főnév jelentette időszakasz közti viszony, d) az időviszony természete és e) az időviszony meghatározásának módja.

a) A cselekvés jellege szerint lehet egyfelől egyszeri és ismétlődő, másfelől mozzanatos és tartós.

b) Az időviszony meghatározására szolgáló főnév jelenthet időpontot (2 óra 30 perc) és időszakaszt (nap, év, tavasz stb.). A cselekvés ideje meghatározható egy főnévvel is (*a háború előtt*) és két főnévvel is (*hétfőtől szerdáig; 13 és 15 óra között*).

c) A cselekvés betöltheti az időszakasz egy részét, de betöltheti az egész időszakaszt is. Pl.: *Nyáron elolvastam a Háború és békét — Egész nyáron dolgoztam.*

d) Az időviszony kifejezheti a cselekvés végbemenésének idejét (*mikor?*) és kifejezheti lefolyásának időtartamát (*mennyi idő alatt?*).

e) Az időszakasz (időtartam) meghatározása lehet pontos (*2 órakor*) és lehet hozzávetőleges (*2 óra tájban*).

A felsorolt tényezők figyelembevételével az egyidejűség leggyakrabban előforduló jelentésárnyalatait az alábbiakban foglalhatjuk össze.

1. Az egyszeri cselekvés lehet mozzanatos és tartós, az időfogalmat jelentő főnév pedig jelölhet időpontot és időszakaszt. Ez a két tényező az egyidejűségnek a következő négy változatát fejezheti ki:

A főnév azt az *időpontot* jelenti,

a) amellyel egyidejűleg megy végbe a mozzanatos cselekvés, pl.: *A vonat tíz óra 30 perckor elindult — В десять часов 30 минут поезд отправился.*

A főnév azt az *időszakaszt* jelenti,

b) amellyel így időben megy végbe a tartós cselekvés egy mozzanata; pl.: *Kettőkor már ebédeltem — már asztalnál ültem — В два часа я уже обедал.*

c) amelynek egyik mozzanatában megy végbe a mozzanatos cselekvés; pl.: *Kedden vendégek toppantak be hozzánk — Во вторник неожиданно к нам нагрянули гости.*

d) amelynek csak egy részét tölti ki a cselekvés; pl.: *Késő éjjel tértek haza a halászbok — Поздней ночью рыбаки возвращались домой.*

Tekintettel arra, hogy e négy viszony kifejezőeszközeiben sok egyezés van, mind a négyet egy fejezetben fogjuk tárgyalni.

2. A cselekvés a főnévben megjelölt időszakasszal párhuzamosan megy végbe; pl.: *A nap első sugaraival ébredt — Он проснулся с первыми лучами солнца (Полев.).*

3. A főnév azt az időszakaszt jelenti, amelynek teljes egészét kitölti a cselekvés; pl.: *Egész éjjel langyos eső esett — Теплый дождик шел всю ночь.*

4. A főnév azt az *időmennyiséget* jelenti, amelynek határai között végbemegy az *egész* cselekvés; pl.: *Korosztyejev sok mindent megtanult öt hónap alatt (Panova) — Многому научился Коростелев за пять месяцев*

5. A cselekvés lefolyásának ideje meghatározható két időpont megjelölésével. Ilyenkor a két főnév azt az időpontot vagy időszakaszt jelenti,

amelyek között megy végbe a cselekvés; pl.: *Ez január és március között történt* (Szerebr.) — Это случилось между январем и мартом.

6. a) Két főnévvel kifejezhető a cselekvés kezdő- és végpontja s egyben a cselekvés időtartama is; pl.: *Abban állapotunk meg, hogy reggeltől délig megszakítás nélkül dolgozunk* (Pauszt.) — Мы сговорились работать с утра до обеда, не отрываясь.

b) Jelölheti a főnév azt az időpontot, amelyre kitűzik a cselekvést, valamint azt az időtartamot, amelyre kiterjed a cselekvés eredménye; pl.: *Az igazgató a gyűlést este nyolc órára tűzte ki* — Директор назначил собрание на 8 часов вечера. *Add át nekem a hadsereget erre a három napra* (A. N. Tolsztoj) — Отдай войско мне на эти три дня.

7. Az eddig felsorolt árnyalatok az egyszeri cselekvés időviszonyaira vonatkoznak. Ismétlődő cselekvés mellett a főnév jelölheti azt az időpontot vagy időszakaszt, amely a cselekvés ismétlődő szakaszainak időviszonyát jelöli; pl.: *Vasárnaponként járunk vadászni atyámmal* — По воскресеньям мы с отцом ходим на охоту.

8. Nem külön időviszony ugyan, de sajátos kifejezőeszközeinél fogva külön említést érdemel az időpontnak, illetőleg időviszonynak hozzávetőleges meghatározása. Pl.: *két óra tájban* — часа в два.

A felsorolt árnyalatok kifejezésére mindkét nyelvben különböző eszközök szolgálnak. S így a kifejezőeszközök egyik meghatározója a jelentésárnyalat.

Másfelől az időviszony kifejezésére szolgáló főnév jelentése határozza meg a kifejező eszközt. Ugyanazt a jelentésárnyalatot a főnév jelentésétől függően más-más eszközzel fejezi ki mind a két nyelv. Pl.: *kedden, vasárnap, januárban, kora tavasszal* (levizsgáztam matematikából) — во вторник, в воскресенье, в январе, ранней весной (я сдал экзамен по математике) formák ugyanazt az időviszonyt fejezik ki, a főnév mindegyikében azt az időszakaszt jelöli, amelynek egy mozzanatában, egy részében ment végbe a cselekvés, és a kifejezőeszköz mégis mindegyikben más és más.

Az egyidejűség jelentésárnyalatainak kifejezése

1. Időpont, amellyel egy időben, és időszakasz, amelynek egy részében megy végbe a cselekvés

Az időpont, amellyel egy időben, és az az időszakasz, amelynek egy részében megy végbe a cselekvés, kifejezhető: 1. meghatározott időfogalmat jelentő főnévvel (pl.: *perc, hónap, év*), 2. határozatlan időfogalmat jelentő főnévvel (pl.: *idő, jelen, jövő*) és 3. jelenség, tevékenység, személy stb. megnevezésével (pl.: *szocializmus, vacsora, I. István*).

1. A meghatározott időszakaszt jelentő főnevek két csoportra oszthatók: a) a *perc, másodperc, óra* szavak alkalmasak arra, hogy az időpontot pontosan, órával mérhető módon jelöljük meg velük, míg b) a *nap, hét, hónap, év, évszázad, évezred* szavakkal csak tágabb értelemben határozható meg az időpont.

a) Az időpont határozott megjelölésében a magyar *-kor* ragos (temporalisi) alaknak az oroszban a *в + acc.* felel meg. Pl.: *Ma hét óra 15 perckor (negyednyolckor) keltem* — Сегодня я встал в семь часов 15 минут (в четверть восьмого).

b) A tágabb értelemben vett időpont meghatározása:

a) A dátum megjelölésére a magyarban a sorszámnev superessivusi ragja, az oroszban a sorszámnev pusztá birtokos esete szolgál; mellettük a hónap neve és az év száma (a magyarban *tő-*, az oroszban sorszámnev) birtokos esetbe kerül; pl.: *A. Sz. Puskin 1799. május 26-án született* — А. С. Пушкин родился 26-ого мая 1799-ого года.

A genitivus dati az oroszban valamikor igen elterjedett volt, ma már azonban az ilyen kifejezések: *вчера, вчерашнего дня, прошлого года* stb. nem használatosak; kiszorította őket az előjárós forma.

β) Ha az időpontot a hét napjainak nevével határozzuk meg, a magyar superessivusi *-n* ragos alaknak az oroszban a *в + acc.* felel meg; pl.: *Az úttörők szerdán kirándulást rendeztek* — В среду пионеры организовали экскурсию.

Ez alól a szabály alól egyetlen kivétel a magyar *vasárnap* szó mint *-nap* utótagú összetett szó.

γ) Az időpontnak a *nap* szóval kifejezett meghatározásában nem találunk egyetlen szabályba foglalható megfelelést.

A *nap* utótagú összetett főnevek nulla ragos alakjának ilyenkor az előtag jelentésétől függően a) *в + acc.*, illetve b) *на + acc.* felel meg. Pl.: *Vasárnap nem dolgozunk* — В воскресенье мы не работаем. b) *Másnap fejfájással ébredtem* — На другой день я проснулся с головною болью.

Hasonló a helyzet akkor is, ha a *nap* szónak jelzője van. Ilyenkor a magyar superessivusi *-n* ragos alaknak az oroszban a jelzőtől függően a) *в + acc.*, illetve b) *на + acc.* felel meg. Pl.: a) *Ezen a napon szabadult fel hazánk* — В этот день освободилась наша родина. b) *A következő napon (= másnap) a kiállítás elszórakoztatott és elűzte emlékeimet* — На следующий день выставка развлекла и рассеяла мои воспоминания (Короленко).

A b) formát kívánó jelzők: *következő, holnapi, jövő, más-* stb. — *следующий, завтрашний, будущий, другой* и т. п.

A *nap* szóval részben megegyező formákat találunk az időpontnak az *éjjel* (éjszaka, éj) főnévvel való kifejezésében. Itt is a magyar nulla ragos, illetőleg *-n* ragos (superessivusi) alaknak az oroszban a *в + acc.* szerkezet felel meg. Pl.: *Ezen a holdas éjszakán jólesik látnunk a munkánkat (Nyekr.)* — В ночь эту лунную любо нам видеть свой труд.

δ) Az időpontot a *hét* szónak superessivusi alakjával (*-n, -on, -en, -ön* ~ *на + praep.*) fejezi ki mindkét nyelv. Pl.: *Mit olvasott a múlt héten, míg nem láttuk egymást? (Csehov)* — Что вы читали на прошлой неделе, пока мы не виделись?

Ugyanezt a kifejezőeszközt használja az orosz akkor is, ha a *hajnal, napkelte, napnyugta* stb. szavakkal, valamint a sorszámnevi jelzős *év* szóval határozza meg az időpontot. A magyar ilyenkor a *-ban, -ben, -val, vel* vagy a *-kor* ragos alakkal fejezi ki ugyanazt az időviszonyt. Pl.: *Nincs*

egészségesebb dolog, — mondta, — mint pirkadatkor ébredni fel (Puskin) — Нет ничего здоровее, — сказал он, — чем просыпаться на заре.

Hajnalban könnyű szellő támadt s újra elült (Pusk.) — На рассвете поднялся и снова утих легкий ветерок. *Koljcovot tízéves korában kezdtek írni-olvasni tanítani (Bel.)* — На десятом году Кольцова начали учить грамоте. (Az orosz sorszámnev jelzős год főnév előljárós esete na előljáróval életkort jelent.)

е) A szóban forgó időviszonyok a *hónap, év, évszázad, évezred* szavakkal és a hónapok nevével való kifejezésében úgyszólván teljes megfelelést találunk, amennyiben a magyar ilyenkor a *-ban, -ben* ragos (inessivusi) alakot, az orosz pedig a *в + praep.-t* használja. Pl.: *Januárban nálunk nagy hidegek vannak* — В январе у нас бывают сильные морозы. — *A turisták csak augusztusban tértek haza* — Туристы вернулись домой только в августе. *Tavalý (az elmúlt évben) ilyenkor azt sem tudtam, hogy a világon vagy* — В прошлом году в это время я и не знала, что ты на свете есть. (Мальц.) *Lomonoszov a XVIII. században élt* — Ломоносов жил в 18-ом веке.

Némi eltérést mutat a fenti szabálytól az orosz год szó többes száma azzal, hogy *в + acc.* mellett a *в + praep.* eset is használatos; pl.: *A háború éveiben gyárban dolgozott* — В годы войны он работал на заводе.

de: *a múlt század hatvanas éveiben* — в шестидесятых годах прошлого века.

Az oroszban e két forma között csak frazeológiai különbség van, de nem cserélhetők fel. Talán csak az egyetlen *в тот год* — *в том году* formapár tagjai használhatók egyaránt [6].

ç) A nem eléggé határozott időtartamot jelentő szavak (az évszakok nevei és a napszakot jelentők) jelzőtlen alakjukban mint határozószók jelölik a cselekvés lefolyásának időpontját (időszakaszát): *tavasszal, nyáron, ősszel, télen* — *reggel, nappal, este, éjjel* — весной, летом, осенью, зимой — утром, днем, вечером, ночью. Mint a felsorolás is mutatja, az oroszban mind a nyolc megegyezik alapszavának eszközhatározós esetével, a magyar megfelelőik különböző képzésűek. — E határozószók jelzős alakjaikban természetesen megint főnévnek számítanak, de az időpontot ugyanazzal az alakkal jelölik, amelyben határozószókká váltak. Vö. *kora tavasszal* — *ezen a nyáron* — *késő ősszel* — *a múlt télen* — *kora reggel* — *késő este* — *sötét éjjel* — *ранней весной* — *нынешним летом* — *поздней осенью* — *прошлой зимой* — *ранним утром* — *поздним вечером* — *темной ночью*.

Ugyanezek a szavak az oroszban olykor *в + acc.-szal* is kifejezhetik a cselekvés lefolyásának időpontját (időszakaszát). Vö. *в суровую зиму прошлого года* — *в прошлое лето* — *в один прекрасный летний вечер* — *в одно прекрасное утро*.

2. Határozatlan időfogalmat jelentő szavak (*idő, jelen, múlt, jövő*) az időpontot a magyarban az inessivusi *-ban, -ben* ragos alakkal, az oroszban a *время* szó *в + acc.*, a többi *в + praep.-szal* fejezik ki. Pl.: *I. Péter idejében* (= *korában*), *a háború utáni időkben* — *a közeljövőben* — *a jelenben* — *a közelmúltban* — *во время* (времена) *Петра I.* — *в послевоенное время* — *в ближайшем будущем* — *в настоящем* — *в недалеком прошлом*.

1—2. A névutói — előljárói szerepben újabban meggyökeresedett vagy átmeneti jellegű szavak közül a magyar *folyamán, során*, az orosz в течение — в продолжение — в протяжении — в ходе — во время alkalmazsak arra, hogy bármely időfogalmat jelentő főnévvel kapcsolódva kifejezzék a cselekvés végbemenésének idejét. Pl.: *A hét folyamán, a nap folyamán, a nyár folyamán, az évek során, a program kidolgozása során, a forradalom során* — в течение недели — в течение дня — в продолжение лета — в течение ряда лет — во время разработки программы — в ходе революции.*

3. Ha időfogalmat jelentő szó helyett személynevet, vagy pedig cselekvést, eseményt, jelenséget, tevékenységet stb. jelentő szót használunk, akkor a magyar többnyire az inessivusi alakokkal, a *közben, alatt, idején, korában* névutókkal s csak igen ritkán a *-nál, -nél* ragos (adessivusi) alakokkal határozza meg a cselekvés lefolyásának időpontját (időszakaszát), míg az orosz a при + praep. vagy a за + instr.-sal fejezi ki ezt az időviszonyt; mégpedig: a) ha a cselekvés étkezés vagy más tevékenység közben megy végbe, akkor a за + instr.-sal; pl.: *Ebéd közben (alatt) mindnyájan élénken társalogtak.* — За обедом все оживленно беседовали. *Sakkozás közben csendben voltak.* — За шахматами молчали. b) a többi esetben при + praep.-szal annak kifejezésére, hogy a) a cselekvés valamely személy jelenlétében megy végbe: *A testvérek összevesztek a vendég jelenlétében* — Братья поссорились при госте.

β) a személy életének ideje határozza meg a cselekvés idejét; pl.: *Házunk még a nagymama életében égett le* — Наш дом сгорел еще при бабушке [1]. *Generálisként szolgált I. Péter idején (alatt)* — А. А. служил генералом при Петре 1.

γ) a cselekvés, jelenség stb. egyidejű a vezető szóban kifejezett jelenséggel, pl.: *Az állam elhal a kommunizmusban* — Государство отомрет при коммунизме. *Ez a háború befejeződése idején történt* — Это случилось при окончании войны. *Az embernek öröm lesz a munka a szocializmusban* — Труд при социализме становится для человека радостью.

2. Időszakasz, amellyel párhuzamosan megy végbe a cselekvés

Annak hangsúlyozására, hogy a cselekvés teljesen egy időben, mintegy párhuzamosan folyik le a főnévben megjelölt jelenséggel mint időszakasszal, mindkét nyelv a társas viszony kifejezőeszközét — a magyar a *-val, -vel* ragos (instrumentalisi-comitativusi) alakot, az orosz a с + instr.-t használja; pl. *Gondolja el: én hajnal hasadtával elutazom* — Подумайте: я уезжаю с зарей. *A hajnallal együtt ébred az egész Szovjet Föld (Leb.—Kum.)* — Просыпается с рассветом вся Советская Страна.

*Az itt felsorolt névutóknak befejezett szemléletű igék mellett ua. a két jelentésük lehet, minnt a в + acc. szerkezetnek (lásd 212. lap).

3. Időszakasz, amelynek teljes egészére kiterjed a cselekvés

Ezt az időviszonyt a jelentésárnyalattól függően többféle eszközzel tudja kifejezni mindkét nyelv.

a) Az igekötővel, illetőleg előképzővel tárgyassakká vált (eredetileg nem tárgyas) igék mellett accusativusi alakkal fejezi ki mindkét nyelv, hogy mennyi ideig tart a cselekvés. Pl.: *Átcsvegtünk kb. két órát* — Мы проболтали часа два (M. G.) *A telet a városban élte át* (= töltötte) — Он прожил зиму в городе.

Ezek az időmeghatározások mondattanilag a tárgy körébe sorolhatók.

Jelentésben is, formában is hasonló a fentihez az ilyen időviszony-meghatározás: *Még egy esztendőt vár, nem megy addig férjhez* (A. J.) — Она прождет еще год, до тех пор замуж не выйдет. [5]

b) Más igék mellett annak kifejezésére, hogy a cselekvés betölti a főnév jelölté egész időközt, a magyar *a nap, reggel, este, éjjel* szavak ragtalan alakját használja az *egész* jelzővel, más főneveknél az *-ig* ragos vagy pedig az *át, keresztül* névutós alakot. Az orosz határozott időmennyiség esetén a puszta acc.-szal, határozatlan időmennyiség esetén pedig puszta vagy по előljárós dat.-szal fejezi ki ugyanezt a viszonyt. — Pl.: *Egész nap nem dolgozott, egész éjjel nem aludt* — Весь день не работал, всю ночь не спал. *Ilja egy egész hónapig tanult táncolni* (Szerebr.) — Илья целый месяц учился танцевать. *Tizenkét évig nem látta hazáját* (P.) — Двенадцать лет не видал он своей родины. *Heteken keresztül hordta zsebében a leveleket* — Напokon át tudtam volna nézni a száraz gyomot. (Pauszt.) — Письма . . . он по целым неделям таскал у себя в кармане. — Целыми днями я мог бы рассматривать сухой бурьян.

4. Időszakasz, amelynek határai között végbemegy az egész cselekvés

Azt az időszakaszt, amelynek határai között kezdődésétől befejeződéséig végbemegy az *egész* cselekvés, mind a két nyelv 2—2 eszközzel tudja kifejezni: a magyar *a belül és alatt* névutókkal, az orosz pedig в + + acc., illetőleg за + acc.-szal. Az irányultságban mutatkozó különbséget nem számítva e két szerkezetpárban a megfelelés teljesnek mondható. Mindkét szerkezetpár azonos időviszonyt jelöl. Mindkettőben közös az is, hogy a bennük kifejezett időviszony szorosan összefügg az igében kifejezett cselekvés teljességével, befejezettségével. Mindkettőben csak olyan cselekvést jelentő ige szerepelhet, amelynek van kezdődése, folyamata és vége. Ez az ige mindkét szerkezetpárban csak befejezett szemléletű alak lehet (a magyarban: többnyire igekötős). Nem fordulhat elő ezekben a szerkezetekben sem egyszeri cselekvést jelentő folyamatos szemléletű ige, sem pedig olyan befejezett szemléletű, amely nem fejez ki egyszer-mind bevégeztséget is (pl. *eliüldögelni* — посидеть). Orosz folyamatos ige lehet éppen tagja e szószerkezeteknek, de csak akkor, ha olyan ismétlődő cselekvést jelent, amelynek ismétlődő szakaszai a főnév jelölté időszakazon belül (alatt) mennek végbe, vagyis ha a folyamatos orosz ige magyar

ténferegtem (Szerebr.) — Я торчал в столовой с утра до ночи. *Hajnali pirkadattól ebédig is, déltől késő estig megállás nélkül énekel* (Kril.) — ...с утренней зари и до обеда, с обеда до ночи без умолку поет. — *A teától a reggelig mindenki azt csinált, amit akart* — От чая до завтрака каждый делал, что хотел (Turg.) *Szerdától péntekig nem dolgozott* — От среды до пятницы он не работал.

Ennek az időviszonynak jelölésében a megfelelés csak annyiban nem teljes, hogy a magyar a kezdőpont jelölésében következetesen az ablativusi (-tól, -től) ragos alakot használja, míg az orosz a főnév jelentésétől függően hol az ablativusnak megfelelő от előjárót, hol pedig a delativusi с-t.

b) Formailag az időbeli végpont meghatározásai közé tartozónak látszik, tartalmilag azonban csak az egyidejűség esetei közé sorolható további két időviszony. Az egyik annak az időpontnak (dátumnak, határidőnek) megjelölése, amelyre kitűzik, elhalasztják, átteszik, tervezik a cselekvést; (*mikorra?*); a másik pedig annak az időtartamnak meghatározása, amelyre kiterjed a cselekvés eredménye (*mennyi időre?*). Mindkét időviszonyt egyformán a sublativusi alakokkal fejezi ki mind a két nyelv (-ra, -re — на + acc.). Pl.: a) *Az elutazást reggelre tűzték ki* — Отъезд был назначен на утро. *A választást a következő napra halasztották* — Выборы отложили на следующий день. — *A professzor szerdára tette át az előadást* — Профессор перенес лекцию на среду. — b) *Péter három napra barátjához utazott vendégségbe* — Петр уехал к товарищу на три дня в гости. — *Az igazgató két hónapra kiküldetésbe ment* — Директор уехал в командировку на два месяца.*

7. Ismétlődő cselekvésszakaszok idejének meghatározása

Az ismétlődő cselekvésszakaszok és az idejük meghatározására szolgáló időszakok között kétféle viszony lehetséges:

a) az ismétlődő cselekvés egy-egy szakasza az időszakasz folyamán megy végbe (egyidejűség),

b) a cselekvés egy-egy ismétlődő szakasza az időpont (időszakasz) után megy végbe (ismétlődő utóidejűség).

A magyar nyelv kifejezésében nem tesz különbséget e kétféle időviszony között. Mindkettő kifejezésére az *-nként* ragos (distributivusi) és a *-nta, -nte* ragos (distributiv-temporalisi) alakot használja. Az oroszban viszont az egyidejűség kifejezésére a *по + dat.*, az utóidejűség kifejezésére pedig a *через + acc.* szolgál. Ez utóbbi megfelel a *через* előjáró egyszeri időviszonyjelentésének (*через полчаса* — *egy fél óra múlva*, *через каждые полчаса* „*minden fél óra múlva*” — *félóránként*). Pl.:

* Az orosz *на + acc.* szerkezetnek tehát 4 jelentése van:

1. néhány (többnyire jelzős) főnévvel jelölheti a cselekvés végbemenésének idejét (l. 208. l.),
2. jelölheti azt az időpontot, amelyre ki van tűzve, el van halasztva a cselekvés,
3. jelölheti azt az időszakaszt, amelyre kiterjed a cselekvés eredménye, és
4. azt az időmennyiséget, amennyivel előbb vagy utóbb (később) megy végbe a cselekvés (l. 217. és 219. l.)

a) *Éjszakánként dühösen felüvöltött a szél az ablak alatt* (M. G.) — По ночам за окном сердито завывал ветер. А „*Pobedában*” *vasárnaponként tudományos konferenciák folytak* — По воскресеньям в „Победе” проходили научные конференции (Павл.)

b) *Köztudomású, hogy öt évenként tűzvész pusztítja kormányzósági székhelyeinket* (Turg.) — Известно, что наши губернские города горят через каждые пять лет. *Ninához félóránként jönnek jelentésükkel hol Tyihon, hol Pjotr, hol Kuzjma* (Sisk.) — Через каждые полчаса к Нине подходят то Тихон, то Петр, то Кузьма с докладом.

Ha az időbeli disztributív viszonyt kifejező *perc, óra, nap, hét, hónap* és *év* főneveknek nincs számnévi jelzője, akkor a magyar disztributívusi, illetve disztributív-temporalisi alaknak az oroszban *еже-* előtagú összetett határozószó felel meg. Vö. *percenként, óránként, naponta* vagy *naponként, hetente* vagy *hetenként, havonta* vagy *havonként, évente* vagy *évenként* *ежeminутно, ежечасно, ежедневно, еженедельно, ежемесячно, ежегодно.*

Ha pedig a főnév jelzője a *minden* — *каждый* szó, akkor a magyar a disztributív viszonyt az időpont meghatározására szolgáló eszközökkel fejezi ki (\emptyset ragos alak, *-n, -on, -en, -ön; -ban, -ben*), míg az orosz az egyidejűséget többnyire *puszta acc.-szal*, az utóidejűséget ilyenkor is a *через + acc.-szal*. Vö.: *mindennap, minden percben, minden félórán, minden második nap, minden két évben* — *каждый день, каждую минуту, каждые полчаса, через день, через каждые два года.*

8. Az időpont és időtartam hozzávetőleges meghatározása

Az időpontnak és időszakosnak, valamint a cselekvés időtartamának hozzávetőleges meghatározására a határozószókon kívül (*körülbelül, megközelítően, hozzávetőlegesen, úgy* — *приблизительно, примерно, так*) mindkét nyelvben grammatikai eszközök is szolgálnak. Ilyenek a magyarban a *felé, táján, körül* névutók és „a ma már némileg raggá válóban levő” [10] *tájt, tájban* szavak, az oroszban pedig az *около + gen., с + acc., к + dat., до + gen.* szerkezetek, valamint a fordított szórend (a számnévi jelzőnek a jelzett főnév mögé helyezése).

Azt az időpontot (időszakaszt), amellyel egy időben megy végbe a cselekvés, hozzávetőlegesen a magyarban a *táján, körül, tájt, tájban* névutókkal, az oroszban pedig az *около + gen.* szerkezettel vagy a fordított szórenddel határozhatjuk meg. Pl.: *Reggel négy óra tájban (körül) visszatértem a korvettre* (M.-Mak.) — Около четырех часов я вернулся на корвет. — *Tíz óra tájban itthon leszek* — Около десяти часов (Часов в десять) буду дома.

A cselekvés időtartamának hozzávetőleges meghatározására a magyarban nincs grammatikai eszköze. Az orosz ezt az időviszonyt a *с + acc.*, illetve *около + gen.-szal* fejezi ki. Pl.: *Körülbelül egy órát vártam a barátomra* — Я подождал товарища с час — Я подождал товарища около часа.

Időtartam jelentésben tehát az *около + gen.* és a *с + acc.* szinonim szerkezetek. Míg azonban a *с + acc.* kizárólag az időtartam hozzávetőleges

meghatározására szolgál, az *около* + gen. egyformán fejezhet ki időtartamot is, időpontot (időszakaszt) is. Jelentése tehát a szövegösszefüggéstől függ. Pl.: *Körülbelül két óra hosszat sétáltam — Két óra tájban sétáltam* — Я прогулял около двух часов — Около двух часов я гулял — *Négy óra tájban aludtam el s átaludtam majdnem egy egész (körülbelül egy) napot* — Часов в четыре я уснул и проспал около суток (Павет.).

A cselekvés végbemenésének hozzávetőleges időpontját (időszakaszt) meghatározhatjuk a cselekvés időbeli végpontjának megjelölése útján is. Ennek az időviszonynak kifejezésére a magyarban a *felé* névutó, az oroszban többnyire a *к* + dat. szolgál. E két eszköz térbeli jelentésében megegyezik annyiban, hogy mind a kettő a cselekvés terjedési irányára mutat. Az orosz *к* + dat. azonban ezenkívül azt is kifejezi, hogy a cselekvés célja elérni a térbeli pontot, közelébe jutni [6]. Ebből a jelentéskülönbségből ered e két eszköz időbeli jelentésének különbsége. A magyar *felé* jelentésében az időpont hozzávetőlegessége az uralkodó, míg az orosz *к* + dat. elsősorban azt fejezi ki, hogy a cselekvés a főnévben megjelölt időpont (időszakasz) határán megy végbe. Éppen ebben különbözik a *перед* + instr. szerkezettől, amely csak a közvetlen megelőzést fejezi ki a szomszédosság árnyalata nélkül. Amikor tehát a magyar *felé* névutós szerkezetet az orosz *к* + dat.-szal fordítjuk és viszont, tudatában kell lennünk e jelentésárnyalati különbségnek. — Pl.: *Dél felé elült a szél (N. Zadornov)* — К полудню ветер стих. — *Estefelé összegyülekeztek a vendégek* — К вечеру съехались гости. *Dél felé az ég szürke felhőkbe borult* — К полудню небо затянуло серыми тучами.

B) Az előidejűség jelentésárnyalatainak kifejezése

Az előidejűség meghatározásában három fő árnyalat lehetséges: A főnév jelentheti: 1. azt az időpontot (időszakaszt), amely előtt megy végbe a cselekvés, 2. azt az időmennyiséget, amennyivel a beszéd mozzanata előtt és 3. azt az időmennyiséget, amennyivel egy másik időpont (időszakasz) előtt megy végbe a cselekvés.

1. Időpont (időszakasz), amely előtt megy végbe a cselekvés

Az előidejűség kifejezésében látszólag párhuzamosság van a magyar *előtt* névutónak és az orosz *перед* + instr.-nak a használatában, amennyiben sok esetben kölcsönösen megfelelnek egymásnak. De ez a párhuzamosság csak látszólagos. A magyar *előtt* névutónak ti. az oroszban nemcsak *перед* + instr. a megfelelője. Az orosz ugyanis ennek az időviszonynak kifejezésére szolgáló grammatikai eszközökben jóval gazdagabb, mint a magyar: az orosz grammatikai eszközökkel tudja kifejezni az általános és a közvetlen előidejűséget is. Az általános előidejűség kifejezésére az oroszban a *до* + gen. szolgál. A *до* mellett gen.-ban álló főnév a cselekvés kibontakozásának időbeli határát jelöli, anélkül azonban, hogy kifejezné az időbeli közvetlen határosságot, mint a *к*, vagy a közeli meg-

előzésre mutatna, mint a *перед*. — A közvetlen megelőzés kifejezőeszköze a *под + acc.* E két utóbbi árnyalatot a magyar csak körülírással, lexikai eszközökkel tudja kifejezni. S így a magyar *előtt* orosz ember számára három jelentésű szó: a) közvetlenül valami előtt (*под + acc.*), b) a közeli megelőzés kifejezője (*перед + instr.*) és c) általános előidejűség (*до + gen.*). Pl.: Знаете ли вы, например, какое наслаждение выехать весной до зари! — *Tudjátok-e, micsoda gyönyörűség például kikocsizni tavasszal hajnal előtt!* (Turg.). — Антон уехал до Нового года — *Antal újév előtt utazott el.* — Владимир Мономах был до Петра Первого — *Vlagyimir Monomah I. Péter előtt élt.* (Nem volna helyes: Владимир Мономах был перед Петром Первым.) Перед разлукой я должен с вами объясниться — *Elválásunk előtt ki kell magyarázkodnom ön előtt.* (Lerm.) Перед ужином все, молодежь и старые, сели играть „судьбу“ (Чехов) — *Vacsora előtt ifjak és öregek mind leültek „szerencsét” játszani.* И только под вечер метель стала стихать (Чехов) — *S a vihar csak estefelé (az est beállta előtt) kezdett csendesedni.*

A közvetlen megelőzés kifejezésére szolgál — átvitt értelemben — az orosz *накануне + gen.* és a neki megfelelő magyar *valaminek az előestéjén* kifejezés. Vö. a forradalom előestéjén — *накануне революции.*

Ha az időt jelentő szó olyan személynek a neve, akinek analóg cselekvése előtt megy végbe az igei állítmányban kifejezett cselekvés, akkor az orosz a *прежде + gen.* szerkezetet, a magyar pedig a *-nál, -nél előbb* szerkezetet használja, vagy pedig körülírással él. Pl.: *A fiú apját megelőzve tért haza* (előbb, mint az apja) — *Сын вернулся прежде отца.* — *Előbb találtam ki, mint te* — *Я догадался прежде тебя.*

2. Időmennyiség, amennyivel a beszéd mozzanata előtt megy végbe a cselekvés

Azt az időmennyiséget, *amennyivel a beszéd mozzanata előtt* megy végbe a cselekvés, a magyar az *instrumentalisi val, vel + ezelőtt* határozószóból álló szerkezettel fejezi ki, míg az orosz az *acc. + (тому) назад* szerkezettel. E két szerkezetípus használatában a megfelelés teljesnek mondható. Pl.: *Néhány évvel ezelőtt tűzvész volt itt* (Arszenjev) — *Пожар был здесь несколько лет тому назад.* *Egy héttel ezelőtt találkoztam vele utoljára.* — *Неделю (тому) назад я встретился с ним последний раз.*

A magyarban a fenti szerkezet helyett a főnév ragtalan alakja is állhat egyes szám harmadik személyű birtokos személyraggal. Pl.: *Az íróasztalon egy házisapka..., amit harmadéve karácsonyra Mari kötött az apjának (Mikszáth)* — *На письменном столе комнатная шапка, которую три года тому назад Маша связала отцу на рождество.* [5]. *Három hete jártam ott, akkor még egészséges volt* — *Три недели тому назад ходил я там, тогда он был еще здоров.*

3. Időmennyiség, amennyivel egy másik időpont előtt megy végbe a cselekvés

Az az időmennyiség, amennyivel egy másik időpont (időszakasz) előtt megy végbe a cselekvés, kétféleképpen határozható meg:

a) mennyi idővel valami előtt?

b) mennyi idővel előbb valakinél vagy valaminél?

a) Azt az időmennyiséget, amennyivel egy meghatározott időpont (időszakasz) előtt megy végbe a cselekvés, az orosz a за + acc. és до + gen. kapcsolatából álló szerkezettel fejezi ki. Ennek a formának a magyarban a -val, -vel ragos főnév és az előtt névutós főnév kapcsolata felel meg. Pl.: *Fél órával a bál előtt megjelent nálam Grusnyickij (Lerm.)* — За полчаса до бала явился ко мне Грушницкий. *A. az óra kezdete előtt egy perccel jött meg.* — А. пришел за минуту до начала урока.

A közvetlen megelőzés, a közelség hangsúlyozására az oroszban a до + gen. helyett перед + instr. is állhat. Pl.: *Néhány nappal elutazásom előtt találkoztam vele az utcán* — Я встретил его на улице за несколько дней перед моим отъездом. *Egy nappal a halála előtt még beszéltem vele* — За день перед кончиной я еще говорил с ним.

b) Az időbeli mérték meghatározásának közép fokú határozószó mellett hasonlítás útján való kifejezésében (*mennyivel előbb valakinél vagy valaminél?*) a magyar instrumentalis-comutativusi alaknak az oroszban a на + acc. szerkezet felel meg. Pl.: *Félórával korábban (előbb) ért a hídhöz, mint mi, de mindaddig nem bírt elmozdulni a helyéről (Csehov)* — Он подъехал к мосту раньше нас на час, но и до сих пор не мог двинуться с места. *Fivérem egy héttel előbb érkezett, mint én* — Мой брат приехал на неделю раньше меня.

C) Az utóidejűség jelentésárnyalatainak kifejezése

Az utóidejűség fontosabb jelentésárnyalatai a következők.

1. A főnév azt az időszakaszt jelöli, amelynek eltelte után megy végbe a cselekvés. A főnév jelenthet a) időfogalmat (perc, óra, nap, hónap, év stb.) és b) cselekvést, történést, jelenséget, amely után, illetőleg személyt, akinek analóg cselekvése után megy végbe a cselekvés.

2. A főnév azt az időmennyiséget jelenti, amennyivel később következik be a cselekvés.

1. a) Annak kifejezésére, hogy a cselekvés a főnévben megjelölt időszakasz eltelte után (nyomban) végbemegy, a magyar a *múlva* névutót, az orosz pedig a через + acc. szerkezetet használja. Ez a két szerkezet azt is kifejezi, hogy a főnév jelölte időszakasz a beszéd mozzanatától vagy más időponttól kezdve számít. Pl.: *Egy perc múlva már el is felejtettem ezt a leányt (Gajdar)* — Через минуту я забыл об этой девушке. *Körülbelül két hét múlva befejezte novelláját (Pauszt.)* — Недели через две он окончил свою повесть. *Azt ígérték, hogy fél óra múlva gőzhajót adnak (Panova)* — Паровоз обещали дать через полчаса.

A *через*-nek ezzel a jelentésével szinonimnak mondható a *спустя* + + acc. szerkezet. Pl.: *Egy óra múlva tovább indultak* — *спустя час отправились дальше.* — *Fél óra múlva mind a hárman a Moszkva folyó partján haladtak* — *Полчаса спустя они все трое шли по берегу Москвы-реки* (Тург.).

b) Ha cselekvést, történést vagy jelenséget jelentő főnévvel fejezzük ki azt az időt, amely után végbemegy a cselekvés, akkor a magyarban az *után* névutót, az oroszban pedig a *после* + gen. szerkezetet használjuk. Pl.: *Tanulnak a felnőttek munka után* (A. Barto) — *Учатся взрослые после работы.* *A tegnapi eső után újra száraz, szeles idő volt* (K. Szimov) — *После вчерашнего дождя снова стояла сухая ветреная погода.*

Az orosz a *после* + gen. helyett a *по* + praep. formát is használja jelenséget, történést, cselekvést jelentő főnevek esetén. Pl.: *Sokan még a tanuló évek letelte után sem kerülnek ki a szülői ház védőszárnya alól* (Dobrol.) — *Некоторые и по окончании учебного периода не выходят из-под крыла родительского дома.* *Az állomásra való megérkezésem után első gondom az volt, hogy átöltözzem* (Pusk.) — *По приезде на станцию первая забота была переодеться.*

A *по* ilyen esetekben rendszerint deverbális főnév mellett áll. A *по* + praep. szerkezet többnyire a hivatalos nyelvben használatos, s egyre inkább kiszorul a használatból [6]. Különben szinonim a *после* + gen. szerkezettel.

Ha az utóidejűséget kifejező szószerkezetben személyt jelentő főnév áll, amely azt fejezi ki, hogy a cselekvés a főnévvel jelölt személy analóg cselekvése után megy végbe, a magyar az *után* névutót, az orosz pedig a *после* + gen. szerkezetet használja. Pl.: *Az anya után a fia is elutazott* — *После матери уехал и сын.* — *Utolsónak (mindenki után) érkezted* — *Ты пришел после всех.*

Az oroszoknak még egy speciális utóidejűségi viszony kifejezésére van külön grammatikai eszköze. Egymásután következő azonos cselekvések esetén az utóidejűséget *за* + instr. szerkezettel fejezi ki, akár azonos főnév e cselekvések alanya, akár nem. A magyar ezt a viszonyt is az *után* névutóval fejezi ki. Pl.: *Он умывался за мной* — *Ő utánam mosakodott.* — *Egymásután múlnak az évek* — *Годы идут за годами.*

Az utóidejűség kifejezésében tehát a magyar *után* névutónak az oroszban három megfelelője is van: a) *после* + gen.), b) a vele szinonim, de már kiveszőben levő *по* + praep. és c) a *за* + instr. az egyforma cselekvések egymásutánjában.*

* A fentiek alapján megállapítható, hogy a *через* + acc. és a *за* + instr. formák kétféle időviszonyt jelölhetnek. A *через* + acc. az utóidejűségeken kívül kifejezheti, hogy a szabályos időközökben ismétlődő cselekvés egyes szakaszai a főnévben megjelölt időszakok után mennek végbe (l. 214. l.), a *за* + instr. pedig az utóidejűségeken kívül egyes főnevekkel jelenthet egyidejűséget is (l. 210. l.).

2. Időmennyiség, amennyivel később megy végbe a cselekvés

Az az időmennyiség, amennyinek el kell telnie egy meghatározott időpont után a cselekvés bekövetkezéséig, a hasonló előidejűségi viszony analógiájára kétféleképpen határozható meg: a) *mennyi idővel valami után?* és b) *mennyivel később* (valakinél vagy valaminél)? kérdésekre adott válaszokkal.

a) Azt az időmennyiséget, amennyivel egy meghatározott időpont (időszakasz) után megy végbe a cselekvés, a magyar a *-val*, *-vel* ragos főnév és az *után* névutós főnév kapcsolatával határozza meg, míg az orosz ennek az időviszonynak kifejezésére a *спустя* (ritkábban *через*) +acc. és *после* + gen. kapcsolatot használja. Pl.: *Két évvel a második világháború után* — Спустя два года после второй мировой войны — *Hét évvel a háború befejezése után* — Через семь лет после окончания войны. — *Holnaphoz két hétre* — От завтрашнего дня через две недели. [12].

b) Középfokú határozószó (*később* — *позже*) mellett az utóidejűség időbeli mértékének kifejezésére — hasonlítás esetén is — a magyarban a *-val*, *-vel* ragos főnév, az oroszban a *на* + acc. szerkezet szolgál. Pl.: *Két órával később megjelent nálam Anton* — На два часа позже явился ко мне Антон. — *Péter három nappal később tette le a vizsgát, mint én* — Петр сдал экзамен на три дня позже чем я.

V. Az időbeli végpont meghatározása

A cselekvés időbeli végpontját kétféleképpen határozhatjuk meg. Az időfogalmat jelentő főnévvel jelölhetjük az időpontot a) mint a cselekvés folyamatának végső határát, ameddig a cselekvés tart, tartott, tartani fog (*meddig?*) és b) mint a cselekvés bevégződésének, befejeződésének végső határát (*mikorra?*).

a) A cselekvés-folyamat időbeli végpontjának meghatározásában viszonylag nagyfokú megfelelés van a magyar és orosz nyelv kifejezőeszközei között. Ennek az időviszonynak kifejezésére a magyar a terminativusi (*-ig* ragos) alakot, az orosz pedig az ennek többé-kevésbé megfelelő *до* + gen. szerkezetet használja folyamatos szemléletű igével. Pl.: *Tied vagyok, tied leszek koporsóm bezártáig* (Népdal) — Я твой, я останусь твоим до гроба. [5]. *De míg így nincs, addig fegyvert, fegyvert mindhaláláig! Tartson bár a háború ítélet napjáig* (Pet.) — Но пока не так, до тех пор нужно оружие, оружие до самой смерти! Пусть продолжится война хотя до дня страшного суда. [5]. *Az utolsó percig vártam önre* (Lerm.) — Я ждала вас до последней минуты.

E két kifejezőeszköz jelentésköre természetesen nem fedi egymást, bár abban is megegyeznek, hogy mind a kettő szerepelhet az időtartam kettős meghatározásában (*-tól—ig ~ с— до* + gen.; (l. 212. l.), valamint abban is, hogy jelölhetik azt az időpontot, amely előtt már végbemehet a cselekvés (l. 216. l.). A magyar *-ig* azonban ezenkívül használatos a cselekvés időtartamának meghatározására is. (Vö. *A főkapitány egy ideig nem is tudott szólni* (Mór.) — Начальник полиции некоторое время не мог говорить.

Az orosz до + gen.-on kívül a по + acc. is alkalmas ennek az időviszonynak a kifejezésére. Pl.: О, как он ее любил и как любит по сей день! (Шишк.) — *Ó, mennyire szeretete őt akkoriban, és mennyire szereti mind a mai napig!*

Ez a kifejezésmód azonban ma már csak néhány főnévnél használatos (по сию пору, по сей день, по гроб жизни...) s egyre inkább átadja helyét a до + gen. szerkezetnek.

b) A cselekvés befejeződésének végső határát a magyar a sublativusi (-ra, -re rago) alakokkal, az orosz pedig a к + dat. szerkezettel fejezi ki. Pl.: *Késő éjjel értem a tanyára friss gyümölcsből készült vacsorára* (Pet.) — Я прибыл на хутор поздно ночью к ужину из свежих фруктов. — *Estére mind összegyűltek* — К вечеру все собрались.

*

**

A fentiek alapján az igei szó szerkezetekben főnévvel kifejezhető időbeli viszonyokat és kifejezésük módját a következő táblázatban foglalhatjuk össze.

Az igei szó szerkezetekben főnévvel kifejezhető időbeli viszonyok jelentésárnyalatai és kifejezőeszközeik

Az időviszony jelentésárnyalata	Kifejezésének eszköze	
	a magyarban	az oroszban
I. Időbeli kiindulópont		
	-tól, -től	с + gen.
	-tól fogva	от + gen.
	-tól kezdve	начиная с + gen.
	óta	
Időbeli kiindulópont + időtartam	Ø + egyes sz. 3. sz. acc. birt. szem. rag	

II. A folyamat időviszonyai

A) Egyidejűség

1. Időpont vagy időszakasz, amelynek egy részében megy végbe a cselekvés

1. a főnév időfogalmat jelent

a) pontos meghatározás

-kor

в + acc.

b) tágabb értelemben

a) dátum

-n + birt.

gen. + gen.

Az időviszony jelentésárnyalata	Kifejezésének eszköze	
	a magyarban	az oroszban
β) napok neve	-n	в + acc. на + acc.
γ) -nap (éjjel) nap	∅ -n, -on, -en, -ön	в + acc. в + acc.
δ) hónap, év, évszázad	-ban, -ben	в + praep. в + acc.
ε) évszakok neve	-val, -vel -n, -on, -en, -ön	instr. в + acc.
c) határozatlan időfogalom	-ban, -ben	в + acc. в + praep.
d) a b) és c) alatt felsorolt főnevek esetén	folyamán során	в течение + gen. в продолжение + gen. в протяжении + gen.
2. személynév, eseményt, jelenséget jelentő főnév esetén	idejében közben alatt korában -nál, -nél	при + praep. за + instr.
2. az időszakasszal párhuzamosan	-val, -vel	с + instr.
3. az időszakasz egészére kiterjed a cselekvés	a) -t b) egész + ∅ -ig át, keresztül	acc. acc. dat. (plur.) по + dat.
4. az időszakasz határai között	-n belül alatt	в + acc. за + acc.
5. két időszakasz között	között	между + instr. (в + sorszám. + óra praep.)
6. a) kettős szerk. (időtartam) b) amikorra kitűzik, amelyre kiterjed	-tól — -ig -ra, -re	с + gen. — до + gen. от + gen. — по + acc. на + acc.
7. ismétlődő cselekvésszakaszok ideje	-nként -nta, -nte	a) по + dat. b) через + acc.